

مقاله پژوهشی: واکاوی کیفی مفاهیم سیاسی - اجتماعی وصایای شهدای «دفاع

مقدس» و شهدای «مدافع حرم» استان تهران

غلامرضا عابدی^۱، رزا کرم پور^۲، علی باصری^۳

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۳/۱۷

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۹/۱۸

چکیده

مطالعه حاضر با هدف واکاوی مفاهیم سیاسی - اجتماعی وصایای شهدای دفاع مقدس و مدافع حرم استان تهران انجام شده است. توصیه‌های سیاسی و اجتماعی در قالب وصایای شهدا با اتکا بر نظریه‌ها و آراء اندیشمندان غربی و مسلمان در دو بازه زمانی جنگ هشت‌ساله و جنگ با دشمنان خارجی از روش کیفی - کمی و با راهبرد پژوهش تحلیل محتوا به منظور شناخت الگوهای موجود در داده‌های کمی - کیفی استفاده گردید. جامعه آماری شامل وصایای شهدا با توجه به آثار موجود و در دسترس، ۹۰ مورد (۵۵ مورد شهدای دفاع مقدس، ۳۵ مورد شهدای مدافع حرم) انتخاب شد. شیوه نمونه‌گیری از نوع نمونه در دسترس انتخاب شد. یافته‌ها نشان داد بیشترین فراوانی با ۶۴/۶۲ درصد مفاهیم سیاسی و مفاهیم اجتماعی ۳۵/۳۸ درصد کل مطالب را به خود اختصاص داده است. در وصایای شهدای مدافع حرم مطالب سیاسی با ۵۵/۱۵ درصد و مفاهیم امور اجتماعی ۴۴/۸۵ درصد کل مطالب را به خود اختصاص داد. نتایج حاکی از آن است که زمینه‌ها و عوامل مشابه در بروز جنگ عراق علیه ایران و جنگ در سوریه دارای مشابهت‌ها و تفاوت‌هایی است که موجب خلق مفاهیم مشترک شده که می‌توان از آن الگوی مشخصی را به دست آورد.

کلیدواژه‌ها: مفاهیم سیاسی، مفاهیم اجتماعی، دفاع مقدس، مدافعان حرم.

۱. گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲. گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

rozakarampour@yahoo.com

۳. گروه مردم‌شناسی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران abedi.shad41@yahoo.com

مقدمه و بیان مسئله

دفاع ملت ایران، در برابر دشمن رژیم بعثی عراق، برگ زرینی را در تاریخ انقلاب اسلامی به ثبت رساند که حضرت امام آن را یک امتحان الهی قلمداد کردند. از این رو بنیان‌گذار انقلاب اسلامی در این باره می‌فرمایند: اینکه می‌بینید عراق به ایران حمله می‌کند، علتش گرفتن چهار وجب خاک نیست، بلکه علت اصلی آن ترس آن‌ها از حکومت اسلامی و اتحاد اسلامی است (صحیفه امام، ج ۱۵: ۵).

جنگ بی‌خانمانی، نفرت، تلخ، ذلت، نامردی نامردان، فتنه، خرابی و ویرانی، وسیله زورگویی مستکبران، ابهت طاغوتیان، ضد انسانیت، روایت وحشیگری، مظلوم‌کشی، شقاوت، شرارت، حیله و نیرنگ، حربه نانجیبان و... بوده، اما دفاع، نعمت، روشنایی و نور، محبت و همدلی، عزت و سربلندی، جوانمردی مردان، رفع فتنه، الفبای آبادانی، تنها راه رهایی مستضعفان، روایت انسانیت، تحقیر ظالم، برآمده از وجدان، حفظ حریم، حکم عقل، حکم خدا است، تکلیف و وظیفه و... است.

یکی از راه‌های کسب شناخت و معرفت از رزمندگانی که در جنگ شهید شده‌اند، بازماندگان، خانواده‌ها و هم‌زمان آن‌ها به‌عنوان یادگارهای جبهه‌های جنگ و شهادت است که می‌توانند ابزارهایی برای مطالعه و تحقیق وسیع باشند؛ همچنین منبع اصلی این معرفت را می‌توان در مکتوبات و یا وصیت‌نامه‌های این رزمندگان یافت. وصیت‌نامه‌ها آن نوشته‌هایی هستند که به‌طور مستقیم از عمق باطن معنوی و ایمان آنان برآمد که می‌توانند نشانگر فضای روحی و روانی شهدا و دغدغه‌های فکری و اخلاقی، اجتماعی، خانوادگی و سیاسی آنان و در کل حال و هوای معنوی جبهه‌ها باشند؛ وصایای شهدا شامل پیام‌هایی هستند که برای مخاطبان خاص دارای نشانه‌های ویژه‌ای است. کنکاش و واکاوی در مفاهیم فرهنگی، اجتماعی و سیاسی وصایای شهدا در برهه‌های مختلف می‌تواند به فهم ما از معانی و مضامین مدنظر آن‌ها کمک کند.

در تحقیق حاضر سعی و تلاش محقق بر آن است تا به دریافت مفاهیم و مضامین در وصایای شهدای جنگ هشت سال دفاع مقدس و وصایای شهدای مدافع حرم و مقایسه آن

دست یابد. بیش از سه دهه از آغاز تجاوز رژیم بعث عراق به مرزهای ایران اسلامی می‌گذرد. همچنین بیست و هشت سال از پایان جنگ مردم ایران سپری شده است؛ اما نحوه مواجهه با این رخداد مهم تاریخی می‌تواند به‌عنوان الگوی پایداری و مقاومت برای نسل‌های بعدی قرار گیرد. هرچند به لحاظ زمانی فاصله زیادی از پایان جنگ نمی‌گذرد ولی به نظر می‌رسد که جامعه ما در حال حاضر از ارزش‌های حاکم آن زمان بسیار فاصله گرفته است. «یکی از راه‌هایی که می‌تواند از این فاصله بکاهد، یادآوری دوباره همان ارزش‌ها و باورها است که زمانی جامعه به آن اعتقاد راسخ داشت. بخشی از آن ارزش‌ها و باورها را می‌توان در اسناد مکتوب جنگ، مکتوبات و نامه‌های رزمندگانی یافت که در جنگ شرکت داشته‌اند» (اورعی، ۱۳۸۵: ۲۳۶). یکی از رخدادهای مهمی که بعد از انقلاب به وقوع پیوست، جنگ تحمیلی و دفاع مردم ایران از میهن و ارزش‌های انقلاب اسلامی بود؛ زیرا انقلاب برای زنده نگه داشتن احکام دینی و اسلامی بوده است (همان، ۲۳۶). همه وظیفه دینی خود می‌دانستند که در جبهه‌ها شرکت کنند. این حماسه عظیم حتی در وصایای شهدا اثری عمیق به جا گذاشت و تغییرات ژرف و همه‌جانبه‌ای را به وجود آورد که زمینه‌ساز پدید آمدن ادبیاتی خاص با عنوان ادبیات پایداری یا ادبیات دفاع مقدس گردید. جوانان مؤمن و انقلابی که برای دفاع از وطن و ارزش‌های انقلاب اسلامی با شور و اشتیاق به جبهه‌های جنگ می‌شتافتند و عاشقانه برای رسیدن به مقام شهادت و وصول به محبوب ازلی بر یکدیگر پیشی می‌گرفتند، پیام‌ها و دیدگاه‌های خود را درباره دین و انقلاب و رهبر و... در قالب وصیت‌نامه به مردم جامعه ابلاغ می‌کردند.

واکاوی مفاهیم ارزشمند بیانات آن‌ها از طریق وصایا، خاطرات و دل‌نوشته‌ها و تحلیل این اسناد می‌تواند منبعی غنی برای درک اندیشه‌ها و احساسات مبارزان و مدافعان و رزمندگان هشت سال دفاع مقدس باشد. در تحقیق حاضر، به کمک تحلیل مضمون این اسناد، مدارک و مستندات باقی‌مانده بر اساس واژگان و مفاهیم به‌کاررفته می‌تواند انجام گیرد. منظور از این تحلیل بررسی شیوه معنای مفاهیم به‌کاررفته است و شرح و تحلیل

ویژگی‌های خاص مفاهیم سیاسی - اجتماعی که در این نوع از نوشته‌ها وجود دارد که آن‌ها را از یک نوشته ساده به یک متن ارزشمند تبدیل کرده است.

استخراج مفاهیم به‌کاررفته در اسناد به‌جای‌مانده از رزمندگان در دو برهه زمانی می‌تواند بازتابی از انگیزه‌های مشارکت‌کنندگان در دفاع و رزم ایثارگرانه آنان باشد و مقایسه نگرش آن‌ها را نسبت به دفاع و جنگیدن و حتی نگرش آن‌ها را نسبت به جنگ و مرگ نشان دهد. تحلیل مضمون مکتوبات فرماندهان، سربازان و رده‌های مختلف رزمی می‌تواند نشان دهد که چه انگیزه‌ای موجب مشارکت آن‌ها در هشت سال دفاع مقدس و جنگ با دشمنان خارجی شده است که چه احساسات و عواطفی نسبت به دشمنان و آغازگران جنگ تحمیلی علیه مردم و انقلاب اسلامی داشتند.

تحلیل و واکاوی مکتوبات شهدا می‌تواند لایه‌های پنهانی اندیشه و تفکرات شهدای جنگ تحمیلی و باورها و دیدگاه‌های رزمندگان ایرانی را بر اساس یک روش علمی تبیین و بازنمایی کند. مطالعه حاضر در راستای تحقق این امر صورت می‌پذیرد و جریان واکاوی مفاهیم سیاسی و اجتماعی را در قالب مقایسه وصایای شهدای جنگ تحمیلی و شهدای مدافع حرم در دهه حاضر (۹۰) واکاوی می‌نماید و به دنبال تحلیل و تبیین مفاهیم اجتماعی و سیاسی در بین مکتوبات شهدای دو برهه از زمان است؛ به عبارت دیگر وصایای شهدای هشت سال جنگ (مربوط به دهه شصت) و شهدای مدافع حرم مربوط به دهه اخیر (دهه نود). پرداختن به این موضوع در این برهه از زمان از این جهت دارای اهمیت است که هنوز جوانان متعهدی هستند که ادای دین به وطن و هم‌وطنان خود می‌کنند. آن‌ها خود را مسئول می‌دانند و در خط مقدم حضور می‌یابند.

در نتیجه مهم‌ترین دغدغه محقق و اولویت پژوهشی، پاسخگویی به پرسش‌های مطروحه زیر است. نخست) مفاهیم اجتماعی و سیاسی در وصایای شهدا در دو بازه زمانی چگونه تحلیل می‌شوند؟ دوم) شهدای دفاع مقدس و شهدای مدافع حرم در وصایای خود بر کدام مفاهیم و ارزش‌های سیاسی - اجتماعی تأکید داشته‌اند؟ سوم) با توجه به فاصله بیش از دو دهه میان جنگ ایران و عراق و دیگری جنگ با داعش، وجه مشترک شهدا

به واسطه احساس حضور آن‌ها در جنگ چگونه ارزیابی می‌شود؟ چهارم) ویژگی‌های روان‌شناختی حاصل از تحلیل وصایای شهدا چگونه ارزیابی می‌گردد؟ پنجم) کدام شباهت‌ها و تفاوت‌ها در مفاهیم سیاسی - اجتماعی وصایای شهدای هشت سال جنگ و شهدای مدافع حرم وجود دارد؟

مبانی و چهارچوب نظری

بحث از وصایا و توصیه‌های شهدا به شکل مکتوب را می‌توان با رویکردهای مختلف مورد بحث و تحلیل قرار داد. یکی از توجهات ویژه تأکید بر وصایای شهدا، در نظر گرفتن توصیه‌های سیاسی و اجتماعی آنان است. نظریه‌ها و آراء گوناگون اندیشمندان غربی و مسلمان درباره شهادت و شهادت‌طلبی وجود دارد و آن‌ها از منظر خاص به آن پرداخته‌اند. وصیت‌نامه‌های شهدا شامل توصیه‌ها و سفارش‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و گاه در قالب مناجات با خدا است که مورد توجه مخاطب قرار می‌گیرد. این وصایا از جمله مکاتباتی هستند که می‌توانند از چشم‌اندازهای گوناگون مورد توجه قرار گیرند و مطابق با نوع نظرگاه انتخابی به تحلیل آن‌ها پرداخت.

تأکید بر تحلیل و تبیین مفاهیم سیاسی و اجتماعی در متون مکتوب شهدا در چهارچوب نظری پژوهش حاضر، به پشتوانه نظریه‌های مطرح جامعه‌شناختی، روان‌شناختی اجتماعی و تأیید نظر و اندیشه‌های متفکران اجتماعی است. مطابق با این اندیشه، وصایای شهدا دارای لایه‌های درونی و پنهانی است که بایست بر اساس روش منطقی و با اتکا به نظریه‌های علمی، تحلیل و تبیین گردد. در گام نخست مفهوم شهادت و فرهنگ شهادت در اندیشه این افراد پررنگ است و خود مروج این فرهنگ می‌شوند. او می‌پذیرد که بایست در جنگ حضور پیدا کند. شهید با قبول این آرمان تمام اهداف خویش را در وصیت‌نامه خود مورد تأکید قرار می‌دهد.

دورکیم به‌عنوان جامعه‌شناس کارکردگرا معتقد است، هر پدیده اجتماعی دارای کارکرد است. وقتی فرد دارای حس همبستگی و انسجام قوی نسبت به یک گروه باشد، او

ارزش‌ها و هنجارهای گروه را از آن خود می‌داند، او میان منافع خود و گروه، تمایزی قائل نمی‌شود. چنین فردی در آرزوی فدا کردن و قربانی کردن زندگی‌اش به خاطر اهداف گروه خواهد بود، به‌ویژه اگر شرایط بحرانی و جنگ در پیش باشد. فرد مجاهد در جنگ با تأیید طرح ارزش‌های مشترک، نوع همبستگی اجتماعی خود را با حضور در جنگ تأیید می‌کند و برای حفظ و تداوم این ارزش‌های مشترک (مانند ایثار و شهادت)، به فداکاری از نوع گذشتن از جان خویش اقدام می‌نماید. در این رویکرد جنگ دارای کارکرد است. کارکردهای مهم، ارزش‌ها را تعیین یا ایجاد معیارهایی می‌داند که به‌مثابه راهنمای رفتار عمل می‌کنند و بر اساس قضاوت، افراد را در خصوص رفتارهایشان تشکیل می‌دهند. دورکیم ارزش‌هایی را که به شیوه‌های رفتاری اشاره دارند، ارزش‌های ابزاری و آن ارزش‌های را که بر حالت‌های غایی تأکید دارند، ارزش‌های غایی می‌نامد (آزادی، برابری، صلح جهانی و آرامش درونی) و اینکه مرکزیت بیشتر ارزش‌های غایی از اهمیت بیشتری برخوردارند (ظهیری، ۱۳۸۸).

روکیچ نیز از پیروان مکتب کارکردگرایی است و ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی را موجب همبستگی اجتماعی می‌داند. او معتقد است برای حفظ همبستگی اجتماعی در زمان جنگ، عده‌ای پایبندی خود را برای حفظ آن حتی با تقدیم جان خویش نشان می‌دهند (همان، ۱۳۸۸). مرتن با همین رویکرد، کارکردهای جامعه را به دو دسته آشکار و پنهان تقسیم می‌کند و بیان می‌کند اهداف و ارزش‌ها، خوبی‌ها و بدی‌ها در ساختار فرهنگ و قوانین و هنجارها، باید‌ها و نبایدها در ساختار اجتماعی جای دارند و شهادت‌طلبی آنگاه که مورد پذیرش و در جهت اهداف و هنجارهای اکثریت باشد، مطلوب است (همان، ۱۳۸۸).

ویر نیز به نیت و انگیزه‌های افراد در انجام کنش‌ها (از جمله شهادت‌طلبی) و معتقد است اشخاص نسبت به واقعیت‌ها برداشت‌های متفاوت و مخصوص به خود دارند و طبعاً همه آن‌ها نمی‌تواند صحیح باشد، در نتیجه در موضوعی چون شهادت‌طلبی، نه برداشت ما، بلکه انگیزه و نیت شهادت‌طلب (کنشگر) است که اهمیت می‌یابد و الا از دید دیگر افراد ممکن است یک نفر شهید باشد یا نباشد. نکته حائز اهمیت در این زمینه اینکه کنش

شهیدان همیشه تنها معطوف به ارزش نیست و هدف را نیز در برمی گیرد (عبداللهی، ۱۳۸۱: ۱۳۷). کنش شهدا در طول تاریخ جنگ ایران و عراق، بار ارزشی دارد، اما فارغ از هدف نیست؛ زیرا اهداف، ابزار و شیوه‌های مناسب داشته و علاوه بر تکلیف، نتیجه را هم مدنظر داشته است. وبر معتقد است در عالم نمی‌توان یک کنش خالص پیدا نمود، اما در دوره‌های مختلف تاریخی در بعضی از جوامع می‌توان یکی از چهار سنخ کنشی را بیشتر مشاهده نمود. وبر کنش عقلانی معطوف به هدف را مختص جوامع صنعتی با رهبران دموکراتیک و کنش عقلانی معطوف به ارزش را مختص جوامع دینی با رهبران کاریزماتیک می‌داند (همان، ۱۳۸۱). در نتیجه کنش شهادت‌طلبی را می‌توان در سنخ کنش‌های معطوف به ارزش دانست که انگیزه کنشگر برای ادای تکلیف و علاقه به ارزش‌هایی است که او خود را به آن متعهد می‌داند. این تعهد ممکن است دینی، اجتماعی یا اخلاقی باشد، بنابراین کنشگر با توجه به اصول و اعتقاد خود فقط به دنبال نتیجه و سودمندی عمل نیست، بلکه او می‌خواهد به تکلیف خود عمل کند.

از نظر نظریه‌پردازان کارکردگرا؛ شهادت به‌عنوان یک باور و اعتقاد دینی و مذهبی است و به‌عنوان یک عامل مهم و اساسی، نقش به‌سزایی در تفکرات و اندیشه‌های شهدا داشته و دارد (ادیبی سده، ۱۳۹۱). احساسات حول مفاهیمی حقیقت‌نمایی و سامان پیدا می‌کند که با ساختارهای سیاسی و اجتماعی جامعه مطابقت دارد و در قالب کلمات و جملات در متون کتبی یا وصیت‌نامه شهدا جلوه پیدا می‌کند و با در نظر گرفتن پاسداری از حریم دین اسلام و احیای آن و در ادامه تداوم انقلاب، ضرورت ملی محسوب می‌شود.

آراء محققان و روان‌شناسان اجتماعی نیز انگیزه‌ها و نیازهای افراد را با در نظر گرفتن عوامل محیطی - اجتماعی و یا مطالعه چگونگی شخصیت و رفتار تحت تأثیر زمینه‌های اجتماعی، مورد بررسی قرار می‌دهند. افراد اگرچه از الگوهای سیاسی، فرهنگی و اجتماعی تأثیرپذیرند، ولی همیشه تابع آن نیستند. این امر نشانگر بُعد درونی و شخصی، یعنی همان انگیزه‌ها و نیازهای فردی است. این انگیزه‌ها درست است که شخصی است، اما عوامل محیطی و بیرونی بر آن‌ها اثر می‌گذارد. مصداق بسیار بارز و گویای آن، «شهادت‌طلبی»

است که از یک نظر به انگیزه فردی و انتخاب آگاهانه فرد مربوط می‌شود، اما نمی‌توان عوامل محیطی پیرامون در به وجود آوردن این انگیزه و میدان عمل و دیگر وسایل و ابزارهای رسیدن به هدف را مکتوم داشت.

در این باره، اندیشه متفکران اسلامی چون دکتر شریعتی، شهید مطهری و آیت‌الله خامنه‌ای مهم یاد می‌شود. دکتر شریعتی فلسفه شهید و شهادت را آگاهانه می‌داند که در هر دوره تاریخی، به شکلی در تفکر مسلمانان بروز پیدا کرده است و معتقد است که شهید نشان می‌دهد و می‌آموزد و پیام می‌دهد که در برابر ظلم و ستم، سکوت نمی‌کند. وی اشاره می‌کند؛ ای کسانی که می‌پندارید: «نتوانستن از جهاد معاف می‌کند» و ای کسانی که می‌گویید: «پیروزی بر خصم هنگامی تحقق دارد که بر خصم غلبه شود، نه! شهید انسانی است که در عصر نتوانستن و غلبه نیافتن، با مرگ خویش بر دشمن پیروز می‌شود و اگر دشمنش را نمی‌کشد، رسوا می‌کند».

شریعتی با به کار بردن مفهوم «قلب تاریخ» برای شهید، وجود شهید و شهادت را عاملی برای حرکت جامعه به سوی تعالی دانسته و تنها راه جلوگیری از رکود جامعه و امت اسلامی به‌ویژه در دوران غیبت که مردم از وجود مستقیم امام و ولی بی‌بهره هستند را وجود پارامتر شهادت دانسته و مغفول ماندن این ویژگی را دلیلی برای مرگ تدریجی جامعه اسلامی برشمرده است (شریعتی، ۱۳۶۱).

شهید مطهری شهادت را در ارزش آن، حماسه‌آفرینی شهید، تقدس شهادت، هدف شهادت و قداست آن می‌داند. اندیشه شهید و شهادت دارای چنان قداستی است که شهید تمام هستی خود را فدا می‌کند و تنها شهید است که دارای لیاقت است و جهاد تنها معیاری است که صداقت مسلمان با آن سنجیده می‌شود. راز این تفکر در قیامی چون عاشورا است و راز بقای امام حسین (ع) این است که نهضتش از طرفی منطقی است، بُعد عقلی دارد و از ناحیه منطقی حمایت می‌شود و از طرف دیگر در عمق احساسات و عواطف راه یافته است و شهید این راز را با حفظ نقش شهادت در جامعه ایفا می‌کند. رابطه میان شهید با جامعه‌اش دو رابطه است، یکی رابطه‌اش با مردمی که اگر زنده و باقی بود از وجودش

بهره‌مند می‌شدند و فعلاً از فیض وجودش محروم مانده‌اند و دیگر رابطه‌اش با کسانی که زمینه فساد و تباهی را فراهم کرده‌اند و شهید به مبارزه با آن‌ها برخاسته و رد دست آن‌ها شهید شده است (مطهری، ۱۳۶۵: ۶۸). تفکر شهادت از نگاه مطهری دارای منطق است، منطقی آمیخته با منطق عشق از یک طرف و منطق اصلاح و مصلح از طرف دیگر. منطق شهید، منطق دمیدن روح به اندام مرده ارزش‌های انسانی است. منطق حماسه‌آفرینی است. منطق دورنگری بلکه بسیار دورنگری همراه با مسئولیت است. مسئولیتی که در حال حاضر در ارزش‌های اصیل جامعه وجود دارد. رهبر انقلاب معتقدند درس ایثار و شهادت بایست در جامعه حفظ شود و هرگز نبایست به فراموشی سپرده شود. با اتکا به نظریه‌های مطروحه فوق؛ جنگ در بینش جامعه‌شناختی فرهنگ جامعه، روابط درون‌گروهی، روند جامعه‌پذیری اعتقادات و باورهای دینی و ایدئولوژیک یا دیگر نهادها موجب افزایش یا کاهش گرایش جوامع به جنگ می‌گردد و جنگیدن برای دفاع از ارزش‌ها دارای کارکرد است و متأثر از سازوکارهای جامعه. به این ترتیب در جامعه‌ای که یکی از شیوه‌های آن ترویج فرهنگ ایثار و شهادت باشد، جنگیدن همان دفاع از حفظ و ناموس و ارزش‌ها و فرهنگ‌ها است. انتقال این فرهنگ به‌ویژه برای نسل‌های بعدی، بازنگری همین وصایا است و سفارش به مفاهیمی سیاسی - اجتماعی است.

پیشینه پژوهش

همان‌طور که در جدول شماره (۱) ملاحظه می‌شود، تمامی پژوهش‌ها و تحقیقات در ارتباط با موضوع بررسی وصایای شهدا، به یک بُعد از وصایای شهدا (فرهنگ شهادت، روحیه شهادت‌طلبی، وجه تربیتی و ...) پرداختند و در ارتباط با وصایای شهدای جنگ هشت‌ساله ایران و عراق مورد ارزیابی قرار گرفتند؛ اما در تحقیق حاضر که آن را از دیگر تحقیقات متفاوت می‌نماید، بررسی وصایای شهدا در دو برهه زمانی جنگ هشت‌ساله (دهه شصت) و جنگ با داعش (دهه نود) با تأکید بر مفاهیم سیاسی و اجتماعی است که از این طریق می‌توان به شباهت‌ها، تفاوت‌ها و مقایسه آن‌ها دست پیدا کرد.

جدول شماره ۱: ماتریس پیشینه‌های تحقیق

ردیف	عنوان تحقیق	روش تحقیق	متغیرهای تحقیق	یافته‌ها و نتایج
۱	معانی (۱۳۸۳). بررسی عوامل و موانع ترویج فرهنگ شهادت	روش کمی، پیمایش	فرهنگ شهادت، ایثارگری، تجمل‌گرایی و رفاه‌زدگی، عملکرد بد بعضی از مسئولین و مدیران جامعه، عدم آگاهی کافی جوانان از حوادث و وقایع جنگ، انقلاب، زیرساخت‌های فرهنگ جامعه، استفاده ابزاری از شهدا و ایثارگران، تبلیغ فرهنگ شهادت و ایثارگرایی	۱. استفاده بهینه از ابزارهای هنری اعم از فیلم، نمایشنامه، داستان، رمان، نقاشی و مانند آن. ۲. مهم‌ترین نهادهای ترویج‌دهنده فرهنگ ایثار و شهادت، خانواده، مدرسه و سازمان صداوسیما می‌باشند که می‌بایست بر روی چگونگی استفاده درست از این نهادها، تحقیقات و پژوهش‌های اختصاصی و دقیقی صورت پذیرد. ۳. تکریم و رسیدگی به جانبازان جنگ و خانواده ایثارگران؛ هر نوع کوتاهی در این مورد، همه فعالیت‌های جاری در ترویج فرهنگ شهادت را خشی می‌کند. ۴. بهتر است به‌جای حرف، سخنرانی، کلام و گفتار از سوی آن‌هایی که مدعی ترویج ایثارگری و پیروی از شهیدان هستند، به اخلاق، رفتار و سیره ایشان عمل نمایند. نهایت آنکه مفهوم «فرهنگ ایثار و شهادت» از فقر نظری و تئوریک رنج می‌برد.
۲	ادرمی (۱۳۸۵). تحلیل محتوای وصایا و آثار فرهنگی شهدا	روش کیفی، تحلیل مضمون	جبهه، جنگ، ارزش‌ها، آثار فرهنگی، امور سیاسی	مضامین مطرح شده در وصایا و آثار فرهنگی به ترتیب بیشترین حجم، امور سیاسی، فرهنگی و اجتماعی است که ۶۴۲۱ مورد ترغیب و ۱۶۵۵ مورد تحذیر مطرح شده است. تصاویر داده‌شده از جبهه و جنگ به ترتیب بیشترین حجم مطلب عبارت است از تصاویر دفاعی حق‌طلبانه در یک نگاه تاریخی، سلوک عرفانی و عبادی.
۳	عرب‌نژاد (۱۳۸۶). بررسی خاستگاه اجتماعی شهدای شهرستان کرمان و تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌ها	تحلیل محتوا	عوامل فردی، فعالیت‌های فردی، زمینه هنری، زمینه فرهنگی، سابقه مبارزاتی، شغل در جبهه	۱- شهدا آگاه و اهل قلم بوده‌اند و به وصیت‌نامه اهمیت داده‌اند. ۲- استفاده از آیه، در ابتدا وصیت‌نامه نشان می‌دهد که رزمندگان با قرآن مأنوس بودند، در عین اینکه روحیه مبارزی داشتند، از روحی آرام نیز برخوردار بودند، توجه و توصیه شهدا به صبر، جهاد، شهادت و تقوا آشکارکننده اهمیت و توجه این‌ها به این موضوعات در کنار هم است.
۴	شاعری (۱۳۸۶). نگاره‌های مؤثر بر شهادت‌طلبی (بررسی وصیت‌نامه‌های شهدای آموز آموزش و پرورش استان گلستان	تحلیل محتوا	شهادت‌طلبی، دانش‌آموزان، خودخواهی، دگرخواهی، خودیاری، عشق به خدا، حق‌طلبی، زیباگرایی، میل به جاودانگی	برای متغیر اول، عشق به خدا، پیروی از دین و قرآن و اطاعت از ولایت و برای متغیر دوم وطن‌دوستی، دفاع از انقلاب و نوع‌دوستی و برای متغیر خودیاری عدم وابستگی به دنیا، احساس تکلیف زیبایی‌گرایی، حق‌طلبی و میل به جاودانگی است. متغیر خداخواهی بیشترین امتیاز را در بین متغیرها و مقوله اطاعت از ولایت بیشترین امتیاز را از مقولات تحقیق کسب کرده‌اند.

ردیف	عنوان تحقیق	روش تحقیق	متغیرهای تحقیق	یافته‌ها و نتایج
۵	معذنی (۱۳۸۶)، مقدمه‌ای بر مفهوم شهادت و شیوه‌های ترویج آن	کیفی، کیفی	فرهنگ شهادت، فرهنگ اجباری، پوشش‌های فرهنگی، مبارزه و شهادت، احکام قرآنی	شهادت دارای ویژگی‌هایی است: فرهنگ عام ولی خاص است، فرهنگ ثابت ولی متغیر است، فرهنگ اجباری ولی اختیاری است. کارکردهای فرهنگ شهادت؛ فرهنگ شهادت متأثر از پوشش‌های فرهنگی (فرهنگ‌پذیری، فرهنگ‌یابی تغییرات اجتماعی و هویت فرهنگی) است. به عبارت دیگر خصوصیات فرهنگ را دارا است، یعنی دچار تغییرات می‌شود، از هویت جامعه نشأت گرفته و متأثر می‌شود، پذیرفتنی، آموختنی و تدریجی نیز است، هدف شهادت و آمال شهیدان، تحقق «عدل الهی»، «تحقق اسلام»، «قوت دادن به اسلام»، «شرف اسلام»، «احیای ارزش‌های معنوی»، «عزت دین» و در یک کلام اعتلای حق بود.
۶	دهستانی (۱۳۸۷)، تحلیل و بررسی محتوای وصیت‌نامه‌های شهیدان استان تهران سال ۱۳۵۹	روش کیفی، تحلیل محتوا	شهادت، جهاد و طلب بخشش، اهداف مبارزه، بخشش و مغفرت	هر وصیت‌نامه از اجزای اصلی و فرعی تشکیل شده که آیات و احادیث پیرامون شهادت و جهاد، طلب بخشش و مغفرت و درود و سلام بر خالق هستی، پیامبران و امام راحل (ره) و شهیدان و اهداف مبارزه و سفارش به بستگان از اجزای اصلی تشکیل‌دهنده وصیت‌نامه شهدا است.
۷	فراهانی (۱۳۹۰)، تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا با تأکید بر نیاپیش (نماز، ذکر، دعا و قرآن) و پیامدهای شخصیتی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی	روش کیفی - تحلیل محتوا	شهادت، نماز، ذکر، دعا و قرآن، روزه	شهدا به فریضه نماز تأکید زیادی داشتند، به خصوص به نماز جمعه و جماعت. همچنین آن‌ها از بین پیامدهای دعا و تلاوت قرآن، بیشترین تأکید را به پیامدهای سیاسی و اجتماعی و اخلاقی نماز داشته‌اند. همچنین نتایج نشان داد که به نسبت مقوله‌های دیگر، به ذکر گفتن اشاره کمتری شده است. مشخص شد فریضه روزه در نظر آنان بسیار مهم بوده و به آن تأکید زیادی داشته‌اند. تعیین میزان تأکید در گروه‌های متولدین سال‌های مختلف نیز بررسی شده است.
۸	شیران (۱۳۹۲)، پدیدارشناسی فرهنگ اینار و شهادت در مدیریت دفاع مقدس	کیفی - پدیدارشناسی	دفاع مقدس، شهادت، نقش فرهنگی و معنوی، ایشار و شهادت، دستاوردها و آثار و پیامدهای دفاع مقدس	۱- اهداف و راهبردهای دشمن، مشکلات جمهوری اسلامی و سایر عوامل مؤثر در وقوع جنگ، ۲- آغاز تحول و شکل‌گیری روند جدید- با تأسی- از فرهنگ اینار و شهادت، ۳- نقش فرهنگ ایشار و شهادت در مدیریت- دفاع مقدس، ۴- نقش عوامل فرهنگی- و معنوی در مدیریت- دفاع مقدس و ۵- نقش فرهنگ اینار و شهادت در دستاوردها، آثار و پیامدهای دفاع مقدس دسته‌بندی گردید.

ردیف	عنوان تحقیق	روش تحقیق	متغیرهای تحقیق	یافته‌ها و نتایج
۹	وصیت‌نامه شهدای روحانی استان کرمان رستمی راوی (۱۳۹۲)، تحلیل محتوای	تحلیل محتوا	نگرش شهدا، عبادت، تقوا، صبر و پایداری، والدین، جوانان و مردم، ایثار، شهادت و دفاع	شهادت در فرهنگ اسلامی، از قداست و نورانیت خاصی برخوردار است، زیرا فرد، آگاهانه تمامی هستی خود را در راه هدف مقدس فدا می‌کند. شهدا آئینه تمام‌نمای راز حیات هستند، در نتیجه آشنایی با توصیه‌های این عزیزان می‌تواند ما را همچنان در خط اسلام نگه دارد. دشمنان اسلامی درصدد هستند که با تبلیغات منفی و هزینه‌های فراوان، آثار و برکات دفاع مقدس را از بین ملت ایران پاک کنند، در نتیجه هر کاری که با این هدف مغرضانه دشمن مبارزه کند، مقدس و ارزشمند می‌باشد.
۱۰	امیران (۱۳۹۳)، تحلیل وصیت‌نامه‌های شهدای استان کرمانشاه با تأکید بر آموزه‌های تربیتی	کیفی، تحلیل محتوا	تربیت، تربیت اسلامی، تربیت شهدا	در تبیین دیدگاه شهدا، اهداف، روش‌ها، شاخص‌ها، ابعاد، وسایل و امکانات تربیتی مستخرج از وصیت‌نامه‌ها در مقایسه با مکتب تربیتی اسلام، مفاهیم لازم برای دستیابی به اهداف مورد نظر، ابزار و امکاناتی از قبیل مربی و محتوای تربیتی نیاز است. به‌طور کلی در تبیین دیدگاه تربیتی شهدا، اهداف، روش‌ها، شاخص‌ها، ابعاد، وسایل و امکانات تربیتی مستخرج از وصیت‌نامه‌ها در مقایسه با مکتب تربیتی اسلام، مفاهیم لازم را برای نتیجه‌گیری و تفسیر فراهم نموده است.
۱۱	شاهرخمی (۱۳۹۵)، تبیین ضرورت و شیوه‌های کاربردی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در مراکز دانشگاهی	کیفی - تحلیل محتوا	فرهنگ ایثار و شهادت، هویت و حیات اجتماعی و سیاسی، پایداری و احترام به ارزش	با به‌کارگیری شیوه‌هایی نظیر ایجاد شناخت در دانشجویان، ارتقای سطح آگاهی دانشجویان نسبت به باورهای دینی و ارزش‌های اسلامی، شناسایی و معرفی موانع بازدارنده ترویج فرهنگ شهادت، معرفی اندیشه‌ها و آرمان‌های شهدا، بهره‌گیری از متون عرفانی در بردارنده فرهنگ شهادت، معرفی و شناسخت شاخصه‌های اصلی فرهنگ شهادت، افزایش دانایی معلمان عزیز نسبت به فرهنگ ایثار و دیگر روش‌های کاربردی، می‌توان به این مقصود دست یافت.
۱۲	کاظمی و همکاران (۱۳۹۵)، بررسی مؤلفه‌های جمعی فرهنگ ایثار و شهادت در خاطرات آزادگان دفاع مقدس به‌منای سرمایه اجتماعی	کیفی	فرهنگ ایثار و شهادت، فرهنگ سیاسی تشیع، حماسه عاشورای حسینی، ایثار و شهادت، آثار دفاع مقدس، ارشاد، حسن سلوک، اخوت ایمانی	فرهنگ ایثار و شهادت به‌عنوان فرهنگ غنی مبتنی بر تعالیم تشیع به‌عنوان سرمایه اجتماعی مشتعل بر مؤلفه‌های رفتار جمعی مثبتی است که موجب انسجام، تقویت روحیه مشارکت و همکاری و ایجاد و رشد شبکه‌های انسانی می‌شود که مصادیق و شواهد زیادی از آن را می‌توان درباره آزادگان در سخت‌ترین شرایط در اردوگاه‌های دشمن بیان کرد. از جمله این مؤلفه‌ها که موجب سرمایه اجتماعی هستند، عبارت‌اند از: ارشاد، حسن سلوک و اخوت ایمانی از طریق رشد شاخص‌های سرمایه اجتماعی.

روش تحقیق

روش پژوهش و راهبرد پژوهش، تحلیل محتوای کمی است که نوعی تکنیک در پژوهش کیفی است و برای توصیف عینی و منظم محتوای پیام با هدف نهایی تفسیر داده‌ها به کار می‌رود و بر شناخت و برجسته ساختن محورهای اصلی متن دلالت دارد. از تحلیل محتوا می‌توان به خوبی برای شناخت الگوهای موجود در داده‌های کیفی استفاده کرد (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۷). تحلیل محتوا را بیشتر با رویکرد کمی و عینی آن می‌شناسند. تحلیل محتوای کمی بیشتر بر کمی کردن متن مورد بررسی استوار است. در این روش تجزیه و تحلیل داده‌ها بر پایه آمار، ارقام، فراوانی و درصدها انجام می‌شود. گرچه این کمیت‌ها در یک پژوهش، عنصری ارزشمند به شمار می‌روند، اما روش کمی تنها به دنبال اهداف عینی است، حال آنکه روش کیفی به دنبال اهداف ذهنی است و تحلیل کیفی بار معنایی یافته‌های کمی را روشن‌تر می‌کند. در تحلیل محتوای کمی، به لایه‌های بیرونی پیام یا متن توجه می‌شود و تلاش می‌کند افزون بر توجه به لایه‌های درونی‌تر، واقعیت‌های اجتماعی، بر معناکاو و درک و تفسیر آن بپردازد (عابدی، جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). جامعه آماری شامل شهدای جنگ تحمیلی در حدود ۲۱۳۲۵۵ نفر بوده است که شامل ۱۵۵۰۸۱ در درگیری مستقیم با دشمن، ۱۵۱۵۴ نفر در حملات دشمن به شهرها، ۱۱۸۱۴ نفر در حوادث متفرقه و سایر موارد ۹۸۸۹ نفر بوده است. از بین کلیه وصایای «شهدای دفاع مقدس» و «مدافع حرم» با توجه به آثار موجود در کتابخانه بنیاد شهید و از خانواده‌های شهدا در تهران به دست آمد که از میان آن‌ها، ۹۰ وصیت‌نامه مکتوب (۵۵ مورد از شهدای دفاع مقدس و ۳۵ مورد از شهدای مدافع حرم) شهدایی که در تهران زندگی کردند، انتخاب شد، با توجه به این امر، شیوه نمونه‌گیری؛ از نوع نمونه در دسترس بود. پژوهش حاضر دارای اعتبار صوری است. اعتبار صوری به این معنا است که «آیا یک سنجه خاص در ظاهر قضیه معنی دارد یا نه؟» اغلب محققان برای تأمین آن سعی می‌کنند تا نظرات متخصصان و کارشناسان امر را جویا شوند. در این تحقیق، اعتبار از طریق بهره‌مندی از نظرهای اساتید مجرب از طریق مطالعه وصایای شهدا در دو برهه زمانی تأمین شده است.

یافته‌های پژوهش

جدول شماره ۲: مقولات سیاسی - اجتماعی

مقولات	وصایای مکتوب شهدای جنگ هشت‌ساله، شهدای مدافع حرم
مقولات سیاسی	شهید و شهادت، ولایت و رهبری، انقلاب، مبارزه، جنگ، امت اسلام، نیروهای مسلح، روحانیت، حکومت الهی و مسائل نظامی
مقولات اجتماعی	خانواده، خویشاوندان و اطرافیان، همسر، اتحاد و انسجام، سوادآموزی، جوانان، خدمت به مردم و جامعه، صداقت، خواهر و برادر، فرزند، تواضع، هوشیاری، زنان، احساس مسئولیت، مستضعفان و محرومان، ادای تکلیف، ادای دین، تجلیلی از انسان، خوش خلقی، عفت، عدالت و حجاب.

جدول شماره ۳: تعداد جملات در وصایای شهدای جنگ هشت‌ساله

ردیف	نام شهید	تعداد جملات	درصد
۱	طالب طاهری	۱۰۷	۴,۳۱
۲	محسن دین شعاری	۵۴	۲,۱۷
۳	سعید جان بزرگی	۳۵	۱,۴۱
۴	مرتضی گرکانی	۶۸	۲,۷۴
۵	حبیب غنی پور	۶	۰,۲۴
۶	کاظم نجفی رستگار	۳۷	۱,۴۹
۷	ناصر کاظمی	۷۱	۲,۸۶
۸	علیرضا ناهیدی	۶۵	۲,۶۲
۹	محمود معزپور	۵۳	۲,۱۳
۱۰	محمد رضا موحد دانش	۱۰۷	۴,۳۱
۱۱	سعید طوقانی	۳۹	۱,۵۷
۱۲	یدالله کلهر	۴۶	۱,۵۸
۱۳	محمد رضا دستواره	۲۳	۰,۹۲
۱۴	مجید تاج‌الدین	۱۰۵	۴,۲۳
۱۵	مهدی زین‌الدین	۷۲	۲,۹۰
۱۶	محسن وزوایی	۱۱۸	۴,۷۵
۱۷	مهدی خندان	۴۶	۱,۵۸
۱۸	مجید بازوکی	۷۰	۲,۸۲

ردیف	نام شهید	تعداد جملات	درصد
۱۹	محمد غفاری	۴۱	۱,۵۶
۲۰	حسین آقایی	۳۹	۱,۵۷
۲۱	علیرضا سادات شریف	۶۴	۲,۵۸
۲۲	غلامعلی پیچک	۳۴	۱,۳۷
۲۳	حسین رشیدی	۵۰	۲,۰۱
۲۴	حمیدرضا ملاحسنی	۱۲۰	۴,۸۳
۲۵	محمد رضا دانش پژوه	۱۱۸	۴,۷۵
۲۶	مسلم فراهانی	۹۹	۳,۹۹
۲۷	علیرضا شهبازی	۱۲	۰,۴۸
۲۸	محمد فراهانی	۱۰۲	۴,۱۱
۲۹	ولی الله چراغچی	۱۴	۰,۵۶
۳۰	حسین راحت	۱۴۲	۵,۷۲
۳۱	هوشنگ زارعی	۱۲	۰,۴۸
۳۲	علی صفوی سبه	۱۵	۰,۶۰
۳۳	سید محمد قدسی حسینی	۱۳	۰,۵۲
۳۴	رضا لشگری	۳۳	۱,۳۳
۳۵	علی رضا نوری	۶۰	۲,۴۲
۳۶	سید ابوالقاسم سجادیان	۵۸	۲,۳۳
۳۷	احمد ابراهیمی	۱۰۲	۴,۱۱
۳۸	علی قمی کردی	۳۷	۱,۴۹
۳۹	مصطفی کاشفی	۳۷	۱,۴۹
۴۰	رضا حاتمی	۴۰	۱,۶۱
۴۱	محمد رضا زمانی	۳۸	۱,۳۲
۴۲	امیر حاج امینی	۲۲	۰/۷۶
۴۳	حسن باقری	۱۸	۰/۶۲
۴۴	عمران پستی	۲۷	۰/۹۴
۴۵	مجید ابوطالبی	۹	۰/۳۱
۴۶	احمد پلارک	۱۴	۰/۴۹
۴۷	علی حیدری	۳۲	۱/۱۱
۴۸	ابوالقاسم محسن درویش	۳۸	۱/۳۲

ردیف	نام شهید	تعداد جملات	درصد
۴۹	مصطفی چمران	۴۶	۱/۶۰
۵۰	حسین آزمایش	۵۲	۱/۸۱
۵۱	عباس ورامینی	۳۹	۱/۳۵
۵۲	علی اصغر شیرکوند	۶۵	۲/۲۶
۵۳	جمال‌الدین تاج‌الدینی	۵۵	۱/۹۱
۵۴	محمود تاج‌الدینی	۴۲	۱/۴۶
۵۵	ابراهیم هادی	۱۹	۰/۶۶
	جمع کل	۲۸۸۰	۱۰۰,۰

جدول شماره ۴: تعداد جملات در وصایای شهدای مدافع حرم

ردیف	نام شهید	تعداد جملات	درصد
۱	سعید خواجه صالحانی	۱۶	۱,۶۶
۲	ابراهیم خلیلی	۲۹	۳,۰۲
۳	حمیدرضا اسداللهی	۹۰	۹,۳۷
۴	حسین معز غلامی	۹	۰,۹۴
۵	محمدحسین مؤمنی	۲۱	۲,۱۸
۶	میثم نجفی	۶۳	۶,۵۶
۷	مهدی علیدوست	۱۹	۱,۹۸
۸	مهدی صابری	۱۰۳	۱۰,۷۲
۹	مهدی نوروزی	۱۲	۱,۲۵
۱۰	میثم مدواری	۵۲	۵,۴۱
۱۱	امین کریمی چنبلو	۳۴	۳,۵۴
۱۲	رضا حاجی‌زاده	۹۴	۹,۷۸
۱۳	سید مصطفی موسوی	۱۵	۱,۵۶
۱۴	محمد اینانلو	۲۲	۲,۲۹
۱۵	محمدحسین مرادی	۳۶	۳,۷۵
۱۶	حسین غفاری	۴۳	۴,۴۷
۱۷	روح‌الله قربانی	۸۰	۸,۳۲
۱۸	علی امرایی	۶۲	۶,۴۵

ردیف	نام شهید	تعداد جملات	درصد
۱۹	سید محمدحسین میردوستی	۴۲	۴,۳۷
۲۰	علی اصغر شیردل	۱۱۹	۱۲,۳۸
۲۱	حسین همدانی	۲۴	۱,۶۲
۲۲	قدیر سرلک	۱۸	۱,۲۱
۲۳	هادی ذوالفقاری	۷۱	۴,۷۸
۲۴	مجید قریباخانی	۱۰	۰,۶۷
۲۵	محمدرضا دهقان امیری	۱۹	۱,۲۸
۲۶	رسول خلیلی	۴۵	۳,۰۳
۲۷	علیرضا مرادی	۴۴	۲,۹۳
۲۸	حسین امیدواری	۲۸	۱,۸۸
۲۹	مهدی حیدری	۳۱	۲,۰۹
۳۰	مهدی ثامنی راد	۳۸	۲,۵۶
۳۱	محمدحسین عطری	۱۷	۱,۱۴
۳۲	سجاد عفتی	۵۲	۳,۵۰
۳۳	حسین همتی	۴۱	۲,۷۶
۳۴	محمدحسین محمدخانی	۶۲	۴,۱۷
۳۵	عبدالله باقری	۲۴	۱,۶۲
	جمع	۱۴۸۵	۱۰۰,۰

در هر دسته از مقولات کلی، یک کد به عنوان سایر وجود دارد که جملاتی که مرتبط با این مقوله کلی بوده ولی مقوله جزئی آن پیش‌بینی نشده است. به دلیل همین نامشخص بودن کد جمله و دلیل انتخاب آن، این دسته از جملات با فونت دیگری برجسته نشده‌اند. از کل وصایا و آثار فرهنگی که مورد تحلیل قرار گرفته است، در مجموع ۲۴۸۲ مورد از وصایای شهدای دفاع مقدس استخراج شده است و ۹۶۱ مورد (جمله) از وصایای شهدای مدافعین حرم در سه مقوله سیاسی، اجتماعی مطرح شده است.

فراوانی محورهای عمده وصایای شهدا

بیشترین فراوانی مطالب با ۶۶,۹۶ درصد به امور سیاسی اختصاص دارد و امور اجتماعی نیز ۳۳,۰۴ درصد کل مطالب را به خود اختصاص می‌دهد.

جدول شماره ۵: مطالب محورها (مقولات) به ترتیب بیشترین فراوانی (شهدای دفاع مقدس)

محور (مقولات)	فراوانی	درصد از کل
امور سیاسی	۱۸۶۱	۶۴.۶۲
امور اجتماعی	۱۰۱۹	۳۵.۳۸
جمع کل	۲۸۸۰	۱۰۰,۰

جدول شماره ۶: مطالب محورها (مقولات) به ترتیب بیشترین فراوانی (مدافعین حرم)

محور (مقوله)	فراوانی	درصد از کل
امور سیاسی	۸۱۹	۵۵.۱۵
امور اجتماعی	۶۶۶	۴۴.۸۵
جمع کل	۱۴۸۵	۱۰۰,۰

- در مکتوبات شهدای هشت سال دفاع مقدس و شهدای مدافع حرم، مفاهیم سیاسی و اجتماعی از یکدیگر منفک شدند و بیشترین فراوانی با ۶۴,۶۲ درصد مفاهیم سیاسی و مفاهیم اجتماعی نیز ۳۵,۳۸ درصد کل مطالب را به خود اختصاص می‌دهند. در وصایای شهدای مدافع حرم، بیشترین فراوانی مفاهیم سیاسی با ۵۵,۱۵ درصد و مفاهیم اجتماعی نیز ۴۴,۸۵ درصد کل مطالب را به خود اختصاص می‌دهد. مهم‌ترین مفاهیم سیاسی در وصایای شهدای این دو بازه زمانی عبارت است از: شهید و شهادت، ولایت و رهبری، انقلاب، روحانیت، جبهه، جنگ پذیرش اصول دین اسلام، استکبارستیزی، مبارزه، مسائل نظامی، نیروهای مسلح، امت اسلام و صهیونیست.

- مهم‌ترین مفاهیم اجتماعی عبارت‌اند از: خانواده، همسر، فرزند، خواهر و برادر، خویشاوندان و دوستان، اتحاد و انسجام، احساس مسئولیت، تواضع، هوشیاری، زنان،

مستضعفان و محرومان، عدالت، ادای تکلیف، ادای دین جوانان، صداقت، عفت خدمت به جامعه و مردم، خوش خلقی، تجلیل از انسان و تبعیض.

- شباهت‌ها و تفاوت‌های مفاهیم به‌کاررفته در مکتوبات شهدای دفاع مقدس و شهدای مدافع حرم در دو بازه زمانی، عبارت‌اند از: شباهت‌ها، الف) شهید و شهادت، جنگ، پذیرش اصول اسلام، مبارزه و ولایت و رهبری، ب) تفاوت‌ها: مسائل نظامی - امت اسلام، ج) در مفاهیم اجتماعی نیز در بین این دو دسته از وصایا، مهم‌ترین شباهت‌ها عبارت‌اند از: خانواده، همسر، فرزند، خواهر و برادر، احساس مسئولیت، تواضع، ادای تکلیف، هوشیاری، جوانان، خدمت به جامعه و مردم، صداقت، عفت، سوادآموزی و تبعیض و د) مهم‌ترین تفاوت‌ها: محرومان و مستضعفان و عدالت.

- در تحلیل ویژگی‌های شخصیتی (روان‌شناختی) شامل مفاهیمی که به خلیقات، سجایا و صفاتی که به‌طور بارز یا پنهان در وصایای شهدا حاصل شد که در رسیدن آرمان‌ها و اهدافشان اثرگذار بوده است. ۱- شادمانی در تحقق عدالت، ۲- شادمانی در متوقف ساختن شقاوت و استثمار، ۳- عدم تمایل به تملق، تشویق و تمجید، محبوبیت، منزلت، حیثیت، پول، افتخار، ۴- دوست‌دار سرانجام خوش بودن، ۵- ستیز علیه دروغ و ناراستی، ۶- تنبیه کردن شرارت، ۷- لذت خیر بردن، ۸- اجتناب از تبلیغ، شهرت، سرفرازی، افتخار، معروفیت و نامداری، ۹- گرایش به صلح، آرامش، سکوت، شادی حتی در «جنگ»، ۱۰- روحیه مبارزه برای اصلاح امور نه خصومت، پارانویا، خودبزرگ‌بینی، اقتدار، عصیان و ۱۱- احساس دوری و نفرت از فساد، شقاوت، کینه‌توزی، ناراستی، تکبر، حقه‌بازی و کلاه‌برداری.

- مقولات سیاسی و اجتماعی برگرفته از تحلیل وصایای شهدای هشت سال دفاع مقدس و شهدای مدافع حرم نشان داد هنوز مؤلفه‌های اندیشه حفظ ارزش‌های اسلام، برقراری عدالت، جهاد، شهادت، ولایت‌پذیری، فرهنگ ایثار و شهادت، حجاب، صلح و ... از اعتبار بالایی برخوردار است. با وجود آنکه بیش از ۲۰ سال از جنگ تحمیلی عراق علیه ایران گذشته، واژه‌ها و مفاهیم سیاسی و اجتماعی، خود را در متون وصایای شهدا نشان

داده شده است. تأکید این شهدا در دو برهه از زمان و جغرافیای متفاوت نشان می‌دهد که ارزش‌ها و هنجارهای اصیل هنوز وجود دارند که برای حفظ آن‌ها باید از خون خود گذشت.

- اشتراک معنایی در مفاهیم سیاسی و اجتماعی در متن وصایای شهدای دفاع مقدس و مدافعین حرم؛ با در نظر گرفتن دو بازه زمانی به چشم می‌خورد.

- بیشترین فراوانی مفهومی در ارتباط با مفاهیم سیاسی در وصیت‌نامه شهدای دفاع مقدس ۶۴/۶۲ و در وصیت‌نامه شهدای مدافع حرم با ۵۵/۱۵ درصد گزارش شده است. در رابطه با امور سیاسی در مجموع ۱۶۶۲ بار از سوی شهدای دفاع مقدس مطرح شده است که بیشترین فراوانی مربوط به مقوله شهید و شهادت با ۱۱/۳۱ و کمترین فراوانی مربوط به صهیونیست با ۳/۶۷ درصد بوده است. در رابطه با امور سیاسی در مجموع ۵۵۷ بار از سوی شهدای مدافع حرم مطرح شده است که بیشترین فراوانی مربوط به مقوله شهید و شهادت با ۱۴/۱۸ درصد و کمترین فراوانی مربوط به صهیونیست با ۲/۳۳ درصد بوده است. این امر نشان از آن دارد نزد شهدا در دو برهه از زمان، مفاهیم سیاسی از اهمیت بالایی برخوردار بوده است.

- بیشترین فراوانی مربوط به مفاهیم اجتماعی در وصیت‌نامه شهدای دفاع مقدس ۳۳/۰۴ و فراوانی مفاهیم اجتماعی در وصیت‌نامه شهدای مدافع حرم با ۴۲/۰۴ درصد گزارش شده است. در رابطه با امور اجتماعی در مجموع ۸۲۰ بار از سوی شهدای دفاع مقدس مطرح شده است که بیشترین فراوانی مربوط به مقوله خانواده با ۱۴/۱۵ درصد و کمترین فراوانی مربوط به پرهیز از اتلاف وقت با ۰/۳۷ درصد بوده است. در رابطه با امور اجتماعی در مجموع ۴۰۴ بار از سوی شهدای مدافع حرم مطرح شده است که بیشترین فراوانی مربوط به مقوله خانواده با ۱۱/۶۳ درصد و کمترین فراوانی مربوط به پرهیز از اتلاف وقت با ۰/۵۰ درصد بوده است.

ساختار سیاسی مشکلات فراوان داخلی حضور منافقین و دشمنان و توطئه گران - دشمنی کشورهای بیگانه آمریکا و شوروی و انگلیس - (ساختار نظامی - استراتژیک) - ساختار اجتماعی فرهنگی - ساختار اقتصادی - ساختار روانی - مذهبی

تفاوت‌های مفاهیم وصایا در دو بازه زمانی

مشابهت‌های مفاهیم وصایا در دو بازه زمانی

مهم‌ترین مفاهیم سیاسی در وصایای رزمندگان دفاع مقدس نسبت به دیگر مفاهیم به کار برده شده: پذیرش اصول دین اسلام، استکبارستیزی، مبارزه، مسائل نظامی، نیروهای مسلح، امت اسلام، صهیونیست.

مهم‌ترین مفاهیم اجتماعی در وصایای رزمندگان دفاع مقدس نسبت به دیگر مفاهیم به کار برده شده: خانواده، همسر، فرزند، خواهر و برادر، خویشاوندان، اتحاد و انسجام، احساس مسئولیت و تواضع.

شهد و شهادت، ولایت و رهبری، انقلاب، مبارزه، جنگ امت اسلام، نیروهای مسلح، روحانیت، حکومت الهی، خانواده، خواهر و برادر، خویشاوندان و اطرافیان و دوستان، همسر، فرزند، اتحاد و انسجام، زنان، هوشیاری، تواضع، احساس مسئولیت، مستضعفان و محرومان، سوادآموزی، ادای تکلیف، ادای دین، تجلیل انسان، عفت، جوانان، جامعه مردم، خوش خلقی، صداقت، عدالت، پرهیز از اتلاف وقت، همنشینی با افراد شایسته و تبعیض.

اساس جنگ مبتنی بر حفظ ارزش‌های انقلاب صورت گرفت. رزمندگان اسلام در دو جنگ دفاع مقدس و مدافعین حرم با انگیزه بالا و در نظر گرفتن ایده‌ها و آرمان‌هایی انقلابی و نشأت‌گرفته از قیام عاشورا، در جنگ حضور پیدا کردند. حفظ ارزش‌ها با مضامین سیاسی - اجتماعی در وصایای شهدا به‌خوبی مشهود است و تحلیل این وصایا نشان می‌دهد که دو الگو وجود دارد. الگوی نخست: پیروی از قیام عاشورا و امام حسین^(ع) به‌عنوان رهبر و پرچمدار واقعی این قیام و زنده بودن این الگو و دومین؛ دفاع از خاک و میهن و زندگی هم‌نوعان هنوز به چشم می‌خورد. در این دو الگوی تاریخی، بیشترین مفاهیم در حوزه سیاسی و اجتماعی دیده می‌شود. این امر به‌ویژه در جنگ اخیر و خارج از کشور (مدافعان حرم) هنوز مورد پیروی است. متجاوز تغییر نکرده و ارزش‌های دینی با اولویت دادن به مفاهیم سیاسی برای حفظ کیان کشور در سطح کلان و مفاهیم اجتماعی جهت حفظ ارزش‌های دینی و اجتماعی هنوز وجود دارد.

«نمودار واکاوی مفاهیم سیاسی - اجتماعی وصایای شهدای جنگ دفاع مقدس - مدافع حرم»

«علت‌ها، زمینه‌ها، شرایط تأثیرگذار در دو بازه زمانی»

بحث و نتیجه گیری

پس از انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷، عراق جنگ علیه ایران را آغاز کرد، جنگی هشت ساله که معروف به دفاع مقدس شد. جنگی مستقیم و رودر رو با دشمن جهت دفاع از کشور با دشمنان صورت گرفت و رزمندگان ایرانی در آن حضور یافتند. سال‌ها بعد در جنگی دیگر نه به طور مستقیم بلکه به طور غیرمستقیم، رزمندگان با دشمنان رودر رو شدند و این بار، این رزمندگان مدافعین حرم نام گرفتند. یکی از راه‌های بررسی و شناخت اهداف و راه‌هایی که رزمندگان برای حضور خود در جنگ اعلام کردند، بازنگری نظرها و توصیه‌های آنان در مکتوبات و یا وصایایشان است. به این لحاظ در آغاز پژوهش حاضر چندین پرسش درباره مفاهیم سیاسی و اجتماعی در وصایای آنان مطرح شد که بر اساس یافته‌های به دست آمده استخراج شدند:

- ثبت وقایع جنگ ایران و عراق و تجزیه و تحلیل سیاسی - اجتماعی آن یکی از مهم‌ترین اسناد مکتوب تاریخ انقلاب اسلامی به شمار می‌رود. جنگ ایران و عراق پیوندی تنگاتنگ با انقلاب اسلامی دارد، به گونه‌ای که بدون درک درست آن، نمی‌توان به تحلیلی فراگیر از انقلاب اسلامی دست یافت. این پدیده به دلیل تأثیرات و پیامدهای فراوانش، دست کم تا چند دهه آینده، بر همه موضوعات مربوط به سیاست داخلی و خارجی جمهوری اسلامی ایران مؤثر خواهد بود.

- جنگ ابعاد گوناگونی دارد که برجسته‌ترین آن‌ها، بُعد نظامی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است. از نظر نظامی در طول تاریخ معاصر ایران، همواره در پی بروز هر جنگی، شاهد جدایی بخش‌هایی از این سرزمین پهناور به دست بیگانگان بوده‌ایم. اسناد تاریخی گویای این نکته است که در دویست سال گذشته، یعنی از سلطنت فتحعلی شاه قاجار تاکنون، نزدیک به یک میلیون کیلومتر مربع از خاک ایران جدا شده است؛ اما در جنگ ایران و عراق، با وجود پشتیبانی قدرتهای بزرگ از متجاوز، نه تنها یک وجب از خاک ایران در دست نیروهای عراقی باقی نماند، از نظر بُعد سیاسی نیز جنگ هشت ساله (دفاع مقدس) بر ایران تحمیل شد که از نظر اجتماعی و فرهنگی نشان از آن دارد که در این بازه

زمانی، اتحاد مردم در سطوح مختلف مرد، زن، شهری - روستایی، اقشار گوناگون مردم، اداری و غیر اداری و ... بیشتر شد. احساس مسئولیت، حضور به موقع افراد در جنگ، اعلان آمادگی افراد به ویژه افراد جوان و حمایت از مرزوبوم و پاسداری از کیان مملکت، مهم ترین هدف اصلی شناخته شده است.

- در ارتباط با دو جنگ در دو بازه از زمان، با در نظر گرفتن مکتوبات شهدا، الگویی با در نظر گرفتن موقعیت سیاسی و اجتماعی به دست آمد که دارای مؤلفه های زیر است:

۱- عوامل زمینه ساز، ۲- تسهیل کننده غایت گرانه و ۳- سطح تصمیم گیرندگان ملی، منطقه ای، بین المللی و با موضوعات گوناگون سیاسی، نظامی، اقتصادی.

- عوامل زمینه ساز همان متغیرهای نسبتاً ثابتی هستند که در کوتاه مدت و با تغییر حکومت ها و تحول در نظام های سیاسی، چندان دستخوش دگرگونی نمی شوند. محدودیت های جغرافیایی، اختلافات تاریخی و مرزی، تفاوت های فکری و فرهنگی، پیوندها و حمایت های منطقه ای و بین المللی، از جمله عوامل زمینه ساز در وقوع جنگ ها به شمار می آیند. این عوامل رنگ و بوی تاریخی داشته و در شکل گیری ذهنیت و نگرش زمامداران در برقراری مناسبات خارجی مؤثر هستند. اهداف آرمانی، در حوزه این مسائل شکل می گیرند و زمامداران شعارها و ایده های خود را بر مبنای آن ها انتخاب می کنند تا در اوضاع مساعد داخلی و خارجی جامه عمل بپوشد. محدودیت و مشکلات، آرمان ها، اهداف، تعارضات و تخصصات کشورها ریشه در گذشته دارند. گرچه ممکن است با نشستن گرد و غبار تاریخ بر روی آن ها، مدتی از نظرها پنهان بمانند، اما روندشان به گونه ای است که فراز و نشیب ها را پشت سر گذاشته و در مواقعی تشدید و گاهی محدود می شوند. پدیده جنگ همانند سایر پدیده های اجتماعی، در یک فرآیند زمانی قرار دارد و مطالعه وضع کنونی آن دشوار است. در واقع تحلیل جنگ و چرایی آن را پس از جنگ می توان مورد ارزیابی قرار داد که این امر به ویژه در ارتباط با جنگ هشت ساله بهتر قابل ارزیابی است.

- اهداف مدافعان حرم در جنگ در سوریه علیه داعش و کفار با اهداف رزمندگان هشت سال دفاع مقدس مغایرت نداشته و احساس مسئولیت در آن‌ها نیز دیده شده است. با تحلیل وصایای این شهدا می‌توان دریافت همچنان علل زمینه‌ساز و شرایطی که موجبات اقدام به جنگ و مبارزه را می‌طلبد وجود دارد. هنوز دسیسه و توطئه‌ها از سوی دشمنان اسلام و این مرزوبوم دیده می‌شود. هرچند این بار نه در داخل بلکه در خارج از مرزهای کشور و این بار احساس مسئولیت در نسلی جوان هویدا شده است.

- نظریه‌هایی نظیر الف) جامعه‌شناختی (کارکردگرایی) دورکیم و مرتون که جنگ به‌عنوان یکی از پدیده‌های اجتماعی است که همواره می‌تواند کارکرد مثبت و منفی داشته باشد. در جنگ هشت‌ساله دفاع مقدس و جنگ اخیر هویدا است. با استناد به وصایای شهدای دفاع مقدس و مدافع حرم، جنگ عراق علیه ایران برای نظام جمهوری اسلامی دارای تبعات مثبت بوده است. این تبعات شامل دفاع از مرز و بوم، دفاع از حیثیت و ناموس و کیان مملکت، همچنین دارای تبعات منفی چون از دست رفتن تعداد زیادی از جوانان وطن، آسیب‌های فراوان ناشی از حملات نظامی و از بین رفتن شهرها و خانواده‌ها بوده است.

- ب) در آراء ساخت‌گرایان نظیر شوارتز؛ رفتارهای هنجاری از جمله همنوایی، خیرخواهی و پایبندی به سنت‌ها و جهان‌گرایی از جمله ارزش‌هایی هستند که موجب همبستگی و تقویت آن در روابط و اعضای جامعه می‌شوند. ساخت‌گرایان معتقدند به‌طور عمده جنگ دارای تأثیرات فراوانی است و مهم‌ترین اثرات آن را می‌توان در نهادهای اقتصادی، سیاسی، خانوادگی و مذهبی ملاحظه نمود. به‌طور مسلم این دو جنگ در ایران تأثیرات فراوانی بر ساختارها، نهادها و سازمان‌ها در جامعه داشته است. پیامد تمام جنگ‌ها آن دسته از مسائل ساختی است که برای حل آن باید مسائل سیاسی و اقتصادی حاکم بر شرایط موجود را مدنظر قرار داد. در بینش جامعه‌شناختی این فرهنگ جامعه، روابط درون‌گروهی، روند جامعه‌پذیری اعتقادات و باورهای دینی و ایدئولوژیک یا دیگر نهادها است که موجب افزایش یا کاهش گرایش جوامع به جنگ می‌گردد.

- در سنت تفهم‌گرایان (وبر)، شهادت کنشی ارزشی است. در این کنش شهید خود را متعهد می‌داند به دین خود، اجتماع خود و یا حاکمیت اخلاق پایبند باشد. شخص شهید در جنگ با توجه به اصول و اعتقاد خود فقط به دنبال نتیجه و سودمندی عمل نیست، بلکه او می‌خواهد به تکلیف خود عمل کند.

- مطابق با آراء و نظریه‌های اسلامی، هرگونه جنگی جز جهاد نفی می‌شود، چراکه جهاد به مفهوم جنگیدن در راه خدا است. جنگ و جهاد با دشمنان، کفار و مشرکین به‌منظور رسیدن یک جامعه به کمال و یک جامعه واحد اسلامی تلقی می‌شود. کنشی که در اسلام ارزش و منزلت بسیار بالایی دارد. مروری بر وصایای شهدا نشان می‌دهد از جمله تم‌های مهمی که در وصایای شهدای دفاع مقدس به چشم می‌خورد، واژه «جهاد» است. همچنین اندیشمندان و متفکران مسلمان چون «دکتر علی شریعتی» شهادت‌طلبی و روحیه شهادت‌طلبی در میان افراد جامعه مسلمان را نشأت گرفته از قیام امام حسین (علیه‌السلام) و حادثه عاشورا می‌داند. پیرو این آیین، شهادت یک باخت نیست، بلکه یک انتخاب است. از نظر شهید مطهری^(۹) شهادت دارای ارزش، تقدس هدف، قداست، ارکان و لیاقت، صداقت، جهاد است. امام خمینی^(۱۰) نیز شهید را شمع محفل دوستان می‌داند و از منظر حضرت آیت‌الله خامنه‌ای^(مدظله‌العالی) نیز شهادت و روحیه شهادت‌طلبی دارای ارزش بوده و شهادت به معنای مجاهدت تمام‌عیار در راه خدا است.

- برخی از نتایج پژوهش حاضر با مطالعات نصرتی (۱۳۸۰) در زمینه «مبانی نظری شهادت در قرآن»، مجید هاشمی (۱۳۸۳) در ارتباط با «فرهنگ شهادت از دیدگاه قرآن و مقایسه با وصایا و سیره عملی شهدا»، صدیق اورعی (۱۳۸۵) «تحلیل محتوای وصایا و آثار فرهنگی شهدا»، عرب‌نژاد (۱۳۸۶) «بررسی خاستگاه اجتماعی شهدا و تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌ها»، شاعری (۱۳۸۶) در مورد «انگیزه‌های مؤثر بر شهادت‌طلبی»، دهستانی (۱۳۸۷) «تحلیل و بررسی محتوای وصیت‌نامه‌های شهیدان استان تهران»، فراهانی (۱۳۹۰) «تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدا با تأکید بر نیایش»، رستمی راوی (۱۳۹۲) «تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدای روحانی استان کرمان»، همراستا است.

پیشنهادات پژوهش

مطابق با پیشینه پژوهش و نظریه‌های مورد استفاده به پژوهشگران آتی که علاقه‌مند به بررسی و تحلیل بر موضوع هستند، پیشنهاد می‌شود:

- جهت گسترش نمادها و سمبل‌های جنگ در دفاع مقدس ۱- توسعه نمادها از طریق ساخت یادمان‌های شهدا در مراکز مهم و اصلی شهرها و حتی مراکز آموزشی، کتیبه‌ها و فضاسازی فرهنگی و تبلیغی (دیوارنویسی) در سطح شهرها با همکاری شهرداری‌ها و مراکز فرهنگی با تکیه بر جنبه‌های آگاه‌سازی دینی و معرفتی از شهدا، حفظ بخشی از آثار به‌جامانده از دفاع مقدس، نام‌گذاری خیابان‌ها، میدان‌ها، مدارس و دانشگاه‌ها به نام شهدا و ایثارگران توصیه می‌شود، ۲- ایجاد نمایشگاه و موزه دفاع مقدس برای تجمع و ارائه آثار مادی و معنوی بازگوکننده صحنه‌های مختلف از دفاع مقدس که به لحاظ عینی و ملموس بودن می‌تواند بسیار آموزنده و نتیجه‌بخش باشد.

- توجه به اولویت‌بندی‌ها بر اساس شناسایی نیازها در راستای اشاعه این فرهنگ در جامعه.
- شناسایی و معرفی فرصت‌ها و تهدیدات و آسیب‌هایی که فرهنگ ایثار و شهادت‌طلبی را با خطر مواجه می‌نماید و رعایت اعتدال در بیان و برخورد با این چالش‌ها و موانع و همچنین تجلیل از فعالان این عرصه که نقش مؤثری در اشاعه این فرهنگ دارند.

- آشنایی با اندیشه شهدا به‌ویژه در دوران حاضر از طریق فیلم‌ها و سریال‌های تلویزیونی در مورد زندگی شهدای دفاع مقدس و مدافع حرم. رسانه تلویزیون به خاطر فراگیر بودنش می‌تواند از مؤثرترین عوامل بسط فرهنگ ایثار و شهادت باشد، این امر مستلزم زمینه‌های فرهنگی و هنری بالایی است که علاوه بر جنبه‌های ظاهری باید در آن‌ها به مفاهیم عمیقی همچون ایثار، شهادت، دلاوری، وطن‌دوستی، ایمان قوی شهدا و رزمندگان توجه کرد و از هرگونه برخورد سلیقه‌ای و حزبی اجتناب نمود. این امر می‌تواند با بازخوانی دوباره وصایای شهدا از این طریق باشد.

- بسط اندیشه و تفکر شهدا از طریق نشریات و کتب، چاپ و انتشار این آثار گران‌بها در کتب و نشریات عمومی، روزنامه‌ها، مجلات، کتب دانشگاهی و مدرسه‌ای و تولید سایر محصولات فرهنگی مناسب.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- ادیبی سده، مهدی (۱۳۹۱)، جامعه‌شناسی جنگ و نیروهای نظامی، انتشارات سمت، چاپ یازدهم.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۷۶)، کشف اسرار، قم، انتشارات آزادی.
- خنیفر، حسین (۱۳۹۷)، اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی، تهران، نشر نگاه دانش.
- شاعری، محمدحسین (۱۳۸۶)، «جامعه‌شناسی شهادت‌طلبی و انگیزه‌های شهیدان» تهران، نشر شاهد.
- عابدی جعفری، حسن (۱۳۹۰)، تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، دوره ۵، شماره ۲.
- شریعتی، علی (۱۳۶۱)، حسین وارث آدم و بحثی راجع به شهید، تهران، نشر قلم.
- صدیق اورعی، غلامرضا (۱۳۸۵)، تحلیل محتوای وصایا و آثار فرهنگی شهدا در مجموعه مقالات علمی و پژوهشی دفتر مطالعات و تحقیقات بنیاد شهید و امور ایثارگران، سالنامه پژوهش، شماره ۱، تهران، شاهد.
- ظهیری، هوشنگ (۱۳۸۸)، نگرش فرزندان شاهد و ایثارگر به فرهنگ شهادت، پژوهش‌نامه علوم اجتماعی، سال دوم، شماره اول.
- گزارش خبرگزاری فارس (۲۰۱۵)، مدافعان حرم، زندگینامه و خاطرات ۴۰ شهید مدافع حرم حضرت زینب (س)، ص ۱۵۱-۱۵۰.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۵)، حماسه حسینی، تهران، انتشارات صدرا، جلد سوم.

ب. کتاب‌شناسی

- اختر محقق، مهدی و کامرانی، فریدون (۱۳۹۵)، «فرهنگ و سرمایه اجتماعی»، فصلنامه پژوهش اجتماعی، دوره هشتم، شماره ۳۰، بهار.
- اردستانی، حسین (۱۳۸۸)، جنگ عراق و ایران - رویارویی استراتژی‌ها، تهران، مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی (مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ).
- ازکیا، الف (۱۳۸۰)، جامعه‌شناسی شهید شهادت، تهران، نشر فرهنگ.
- بیان معمار، سید احمد (۱۳۸۹)، مروری بر مفهوم فرهنگ ایثار و شهادت، فصلنامه ترویج فرهنگ ایثار و شهادت.
- بوتول، گاستون (۱۳۸۷)، «جامعه‌شناسی جنگ»، ترجمه هوشنگ فرخجسته، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- بلیس، جان و دیگران (۱۳۶۹)، استراتژی معاصر نظریات و خط‌مشی‌ها، ترجمه هوشمند فخرایی، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

- پارسادوست، منوچهر (۱۳۸۱)، نقش سازمان ملل متحد در جنگ عراق و ایران، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- تافلر، هایدی (۱۳۷۲)، جنگ و ضد جنگ، ترجمه شهیندخت خوارزمی، تهران، نشر سیمیرغ.
- دیلینی، تیم (۱۳۸۸)، «نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی» ترجمه بهرننگ صدیقی، وحید طلوعی، تهران، نشر نی.
- ذبیح، علیرضا (۱۳۸۷)، «عرفان سرخ: تأثیر فرهنگ شهادت‌طلبی در حفظ ارزش‌های دینی»، قم، مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما.
- رضایی، سعید (۱۳۹۵)، ادای دین به مدافعان حرم، روزنامه کیهان، صفحه ۸، دوشنبه ۱۷ خردادماه، شماره ۲۱۳۶۰.
- ریتز، جورج (۱۳۸۱)، «نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر»، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علمی.
- زرشناس، شهریار (۱۳۸۶)، بازخوانی کوتاه رویکرد فوکو نسبت به انقلاب اسلامی ایران، سایت باشگاه اندیشه.
- فهیمی، سید مهدی (۱۳۶۸)، «فرهنگ جبهه» تهران، انتشارات حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.
- -کالینز، جان. ام (۱۳۷۰)، استراتژی بزرگ اصول و رویه‌ها، ترجمه کورش بایندر، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- کرلینجر، فردریک نیکلز (۱۳۹۵)، مبانی پژوهش در علوم رفتاری، ترجمه حسن پاشا شریفی، تهران، انتشارات آوای نور.
- کریمی، مصطفی (۱۳۹۴). «گفتمان شهادت؛ بررسی مفهوم شهادت با رویکرد تحلیل گفتمان» تهران: نشر مرز و بوم.
- مسائل، محمود و ارفعی، عالیه (۱۳۷۱)، جنگ و صلح از دیدگاه حقوق و روابط بین‌الملل، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- محمدی، منوچهر (۱۳۸۶)، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران اصول و مسائل، جلد ۴، تهران، دادگستر.